

NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMISEST EESTIS 1940. A. SUVEL

Juriid. tead. kand. I. Sildmäe

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis on sõjajärgsete aastate jooksul mitmete autorite poolt ja sealjuures üksteisele vastu-rääkivalt käsitletud 1940. a. suvel Eestis toimunud revolutsiooni-liste sündmuste hinnangu küsimust. Et eriti palju erinevaid arvamusi on avaldatud juuni-juuli perioodi riigivõimu klassiise-loomu kohta, on alljärgnevalt pööratud peamist tähelepanu just sel-tele küsimusele. Ajaliselt on piirdutud perioodiga 16. juunist kuni 21. juulini, eeldusega, et Nõukogude Liidu 16. juuni 1940. a. noodile eelnenud sündmused ning olukord kodanlikus Eestis on varem ilmu- nud materjalide põhjal tuttavad. Olgu siinkohal märgitud vaid nii- palju, et fašistliku diktatuuri aastatel toimunud sündmused Eestis näitavad meile, kuidas eesti kodanlus, müües lõplikult maha rah- vusliku iseseisvuse ja suveräänsuse, kaotas pinna jalgade alt, kommunistlik partei aga, võideldes rahvusliku sõltumatus ja suve- räänsuse eest, muutus rahva juhtivaks jõuks.

*

1940. a. juunikuu esimese poole sündmused, mis ei jätnud min- git kahtlust, et Eesti fašistlik valitsus plaanitseb osavõttu impe- rialistlikust Nõukogude-vastasest sõjast, kutsus, EKP poolt prole- taarse internatsionalismi vaimus kasvatatud eesti töölisklassi hul- gas esile aktiivse tegevuse. EKP poolt organiseeriti 17.—20. juu- nini üle kogu m a a kõigis suuremates käitistes ja vabrikutes tööliste koosolekud tekkinud olukorra läbiarutamiseks. Nendel koos- olekutel võeti kõikjal vastu EKP poolt esitatud resolutsioon, milles öeldakse, et Eesti tööliskonna olukorra parandamise eeltin- gimuseks on rahu ja Eesti eemalehoidumine imperialistlikust sõjast. Arvestades asjaolu, et Eesti senine valitsus ei täitnud lojaalselt Nõukogude Liidu ja Eesti vahelist vastastikuse abistamise pakti, vaid organiseeris ja laiendas Nõukogude Liidu vastast Balti Liitu, korraldas salajasi konverentse jne., nõuti niisuguse valitsuse kujundamist, kes oleks Nõukogude Liidu sõbralik ja kellel oleks

tööliskonna absoluutne usaldus. Resolutsioonides nõuti kõigi Nõukogude Liidule vaenulike elementide viivitamatut väljajuurimist riigiaparaadist, eriti aga Kaitseliidu laialisatmist, sest eriti seal õhutati Nõukogude Liidule vaenulikku meeleolu; nõuti riigiaparaadi puhastamist sõjaprovokaatoreist ja Eesti ning Nõukogude Liidu vaheliste sõbralike suhete arenemise takistajaist. Nõuti töölisliikumise tagakiusamise lõpetamist, üldist amnestiat töörahva huvide eest võidelnuile, poliitvangide vabastamist ja neile kõigi kodanikuõiguste tagasiandmist, töölisliikumise tegelaste väljasaatmise otsuste tühistamist, suletud töölisorganisatsioonide uuestiavamisest ja politseiasutuste poolt ellukutsutud politseiliste töölisorganisatsioonide (nagu Töövõtjate Kaitseühingute Keskliit jt.) tegevuse likvideerimist. Nõuti otsustavat võitlust liigkasuvõtjate, spekulantide ja igasuguste marodööride vastu jne.¹ Koos resolutsioonidega võeti vastu ka tervitused Punaarmeele.²

Fašistlik valitsus, kellele tööliskoosolekutel vastuvõetud resolutsioonid saadeti, võttis tööliste nõudmised küll «teadmiseks», nagu kõlab presidendi märkus tööliste poolt esitatud resolutsiooni nurgal, kuid keeldus neid täitmast.³ Uluotsa valitsus lahkus 16. juunil ametist, kuid mitte kuidagi ei «suutnud» K. Päts järgnevate päevade jooksul uut valitsust moodustada. Selle asemel esines «endine» peaminister J. Uluots raadiokõnega, kus ta teatas: «Lahkumispalve esitanud vabariigi valitsus ja tema iga liige täidavad iga päev oma kohuseid, kuni seaduslikus korras kutsutakse ametisse uus vabariigi valitsus.»⁴ Samal ajal (18. juunil) andis sõjavägede ülemjuhataja kaitseseisukorra alusel määruse, millega kuni 1. juulini 1940 keelati igasugused avalikud ja kinnised koosolekud, rahvakogunemised ja rongkäigud ning meelevaldused kui ka igasuguste otsuste ja resolutsioonide vastuvõtmine koosviibimistel.⁵

Nii kujunes faktiliselt olukord, kus lahkunuks kuulutatud fašistlik valitsus jätkas ka peale «lahkumist» endist Nõukogude Liidu ja töörahvavastast poliitikat. Oli ilmne, et fašistlik suurkodanlus püüab vägivalla ja pettuse abil oma võimu säilitada.

Oli tekkinud olukord, kus esinesid kõik kolm V. I. Lenini poolt esiletoodud revolutsioonilise situatsiooni peatunnust: 1) «Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu; üks või teine «ülemkihtide» kriis, valitseva klassi poliitika kriis, mis tekitab prao, kuhu murrab sisse rõhutud klasside rahulolematuse ja viha. Revolutsiooni saabumiseks harilikult ei piisa sellest, et «alamkihid ei taha», vaid on nõutav veel, et «ülemkihid ei saa» elada endist viisi. 2) Harilikult suurem rõhutud klasside häda ja viletsuse teravnemine. 3) Tunduv aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades, kes «rahulikul» ajastul lasevad endid

1 ENSV ORKA F-989; N-1; A-1799 (lk. 79, 80).

2 ENSV ORKA F-989; N-1; A-1799 (lk. 95).

3 ENSV ORKA F-989; N-1; A-1799 (lk. 78).

4 «Päevaleht» 19. 06. 1940, nr. 162.

5 Sealsamas.

riisuda vaikselt, keda aga tormilistel aegadel nii kogu kriisi olukord kui ka «ülemkihid» ise tõukavad iseseisvale ajaloolisele väljaastumisele.»⁶ Kuid, nagu õpetab V. I. Lenin: «mitte igast revolutsioonilisest situatsioonist ei teki revolutsioon, vaid ainult sellisest situatsioonist, kus ülemal loendatud objektiivsete muutustega liitub subjektiivne muutus, nimelt: kui nendega liitub revolutsioonilise klassi võime läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone, mis on küllalt jõulised selleks, et purustada (või murda) vana valitsus, kes kunagi, isegi kriiside ajastul, ei «kuku» muidu kui teda ei «kukutata.»⁷ Samuti vajalik on revolutsioonilise partei olemasolu, kes oleks suuteline mobiliseerima masse enda järele ning viima neid õiget teed mööda võidule. «Revolutsiooni võit ei saabu kunagi iseenesest. Teda on tarvis ette valmistada ja kätte võidelda. Kuid teda ette valmistada ja kätte võidelda võib ainult tugev proletaarne revolutsiooniline partei,»⁸ kirjutab J. V. Stalin. Ka need revolutsiooniks vajalikud subjektiivsed tegurid olid Eestis olemas.

Revolutsioonilise situatsiooni hindamisel ei tohi aga piirduda olukorra analüüsiga üksnes siseriigiliselt. 1940. a. suveks olid revolutsiooni objektiivsed tingimused imperialistlikus süsteemis tervikuna kujunenud revolutsiooni teostamiseks Eestis eriti soodsaks. Imperialistlik leer oli ebaühtlase arenemise tagajärjel tekkivatest lahendamatumest vastuoludest otsinud väljapääsu sõja abil. Euroopas möllas sõda. Nõukogude Liidu targa välispoliitika tulemusena lõhkus sõda imperialistliku süsteemi omavahel sõdivatesse osadesse. Eesti kodanlusele tähendas see, et temal ei olnud loota sõjalist abi oma peremeestelt läänes. Inglise ja prantsuse imperialistid olid seotud sõjategevusega hitlerliku Saksamaa vastu, viimane ei olnud aga veel valmis agressiooni laiendamiseks idas — reeturlikuks kallaletungiks Nõukogude Liidule.

Tekkinud sise- ja välispoliitilises olukorras otsustas kommunistlik partei viia eesti tööliklassi ülestõusule kodanluse kukutamiseks Eestis.

EKP juhtimisel kutsuti, fašistliku valitsuse rangest keelust hoolimata, 20. juuni õhtul Tallinnas Töölisvõimlas kokku suur töölis-esindajate koosolek, kus otsustati kindlaks jääda varem esitatud nõudmiste juurde ning nende saavutamiseks organiseerida järgmisel päeval tööliste revolutsioonilised meelevaldused üle kogu maa.

21. juunil 1940. a. toimusidki võimsad revolutsioonilised meelevaldused kõikides suuremates vabariigi keskustes. Katkestanud töö, kogunesid Tallinnas kümned tuhanded tööliselid loosungite alla: «Maha praegune sõjaprovokaatorite valitsus», «Nõuame valitsuse loomist, kes ausalt täidab Nõukogude Liiduga sõlmitud pakti», «Nõuame vabadust, tööd ja leiba», «Vabastatagu

⁶ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 187.

⁷ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 188.

⁸ J. V. Stalin, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 383.

poliitilised vangid». ⁹ Lehviseid «Lutheri», «Fr. Krulli», «Põhja Puu-papi» ja teiste käitiste 1905. ja 1917. a. revolutsioonide ajaloolised pünased võitluslipud. Kedagi ei peatanud seintel ilutsevad vana valitsuse «käsini ja keelan» korraldused. Vabadusväljakule kogunes ligikaudu 30 000—40 000 inimest. Samas peeti miiting, kus võeti vastu eeltoodud EKP resolutsioon. Kommunistide juhtimisel suunduti miitingult valitsuse asukohta Toompeale, sealt edasi presidendi lossi Kadriorgu. Presidendilt nõuti poliitiliste vangide vabastamist. Tema keeldumisel aga suundus rongkäik Keskvanglasse ja vabastas poliitvangid. Võimutsev fašistlik kodanlus oli sunnitud taganema. Ta ei julgenud ka siis vahele astuda, kui tööliste poolt hõivati valitsuse hoone — Toompea loss. Valitsuse vahtkonnalt võeti ära relvad ning korralvalvet hakkasid seal pidama relvastatud töölisel.

Ka kõigis teistes suuremates keskustes üle maa — Tartus, Viljandis, Pärnus, Narvas, Petseris, Valgas jne. toimusid samal päeval EKP poolt organiseeritud tööliste revolutsioonilised meeleavaldused, kus esitati samad nõudmised, mis Tallinnas. Kõikjal tervitati kangelaslikku Punaarmee ja Nõukogude Liidu rahupoliitikat. Paljudes linnades, nagu Tartus, Valgas jne. vabastasid töölisel vanglatest poliitilised vangid.

Niisuguse ulatusliku ning otsustava revolutsioonilise väljaastumise tulemuseks oli, et juba 21. juuni õhtul asus ametisse kommunistliku partei juhtimisel loodud uus valitsus — nn. Rahvavalitsus eesotsas progressiivse ühiskonnategelase Johannes Vares-Barbarusega. ¹⁰

Fašistlik klikivalitsus oli kukutatud. Revolutsiooniline ülestõus oli võitnud. Oli alanud sotsialistlik revolutsioon Eestis. Mis puutub revolutsiooni põhiküsimusse — võimuküsimusse, siis alates 21. juunist ei saa fašistlik kodanlus enam teostada oma tahet, võim riigis ei kuulu enam temale. Keskseks riigiorganiks on Rahvavalitsus. Rahvavalitsuse poolt teostatud riigivõimu klassiolemust iseloomustab kõige paremini aga tema tegevus järgneval juuni-juuli perioodil.

Et võimu ülevõtmine kodanluselt nii 21. juunil kui ka järgnevalt toimus ilma verise kodusõjata, selles oli määratu osa esimese sotsialismimaa olemasolul. Nõukogude Liidu tark välispoliitika, hoides ära Eesti okupeerimise hitlerlike sõjavägede poolt, likvideeris sellega eesti kodanluse lootused välisabile 1940. a. suvel. Välisabi ärajäämine kodanlusele tähendas aga tööliklassi kindlat võitu. Samuti nagu Oktoobrirevolutsiooni päevil, ei olnud ka nüüd eesti kodanlus suuteline tööliste revolutsioonilise liikumise ees omal jõul «ise seisma». Tähtsusi V. I. Lenini sõnad: « et üksikjuhtumel, erandina, näiteks mõnes väikeses riigis pärast seda, kui suur naaberriik on juba teostanud sotsiaalse revolutsiooni, on võim alik, et kodanlus loovutab rahulikult võimu, kui ta veendub vastu-panu lootusetuses ja eelistab säilitada oma päid.» ¹¹ Kuid see «võimu

⁹ «Rahva Hääli» nr. 1, 22. 06. 1940.

¹⁰ RT 1940, 54, 492.

¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 56—57.

rahulik loovutamine», s. t. ulatusliku relvastatud kokkupõrke ning verevalamise puudumine ei vähenda sugugi tööliste revolutsioonilise väljaastumise tähtsust 21. juunil, ilma milleta vana valitsus poleks «kukkunud».

Kõneldes võimu rahulikust üleminekust mõistame meie selle all ulatuslike relvastatud kokkupõrgete, kodusõja ja teiste taoliste klassivõitluse vormide puudumist Eestis 1940. a. suvel, mitte aga seda, nagu oleks siin tegemist olnud rahuliku arenguga kapitalismilt sotsialismile, s. o. nagu üldse ei oleks olnud proletariaadi klassivõitlust kodanluse vastu. 1940. a. suvel Eestis toimunud revolutsiooni kohta, nagu sotsialistlike revolutsioonide kohta kõikjal, on ja jääb põhitõeks see marksistlik-leninlik tees, et niisamuti kui kodanlus ise ei kuku, kui teda ei kukutata, tema võim ka ise ei likvideeru, kui seda teravas klassivõitluses ei likvideerita. Ja nagu näitavad järgnenud sündmused, toimus proletariaadi võimu kindlustamine vaid tänu tööliklassi poolt kommunistliku partei juhtimisel teostatud teravale klassivõitlusele kodanluse vastupanu mahasurumisel.

Rahvavalitsuse tegevus juuni-juuli perioodil 22. juunil 1940. a. toimus Rahvavalitsuse esimene istung, kus võeti vastu uue valitsuse tegevusprogramm. Selle puhul avaldatud deklaratsioon märkis, et Rahvavalitsus, vastandina lahkunud valitsusele, rajab oma töö ja tegevuse rahva teenimisele, lugedes sealjuures peamisteks ülesanneteks: välispoliitika alal kindlustada Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti ausat ja tõelist täitmist ning temaga tiheda liidu alusel tõeliselt siiraste ja sõbralike suhete edasiarendamist; sisepoliitika alal kindlustada rahva õiguste täielikku maksmapanekut, rahva ainelise heaolu tõstmist ning rahvusliku kultuuri ja kodumaa hüvangu arendamist, milleks kindlustada rahva demokraatlike õiguste teostamine, hoolitseda poliitiliste vangide amnestia viivitamatul läbiviimise eest, saata laiali rahva tahet mitteesindavad Riigivolikogu ja Riiginõukogu ning tõelise rahvaesinduse moodustamiseks viia läbi uued valimised, saata laiali rahvavaenulised organisatsioonid jne. jne. Kõikide eesseisvate ülesannete edukaks täitmiseks kutsub valitsus töötavat rahvast igati kaasa aitama.¹² Tervikuna, nii välis- kui ka sisepoliitilistes küsimustes, rajanes Rahvavalitsuse deklaratsioon niisiis täielikult EKP poolt püstitatud ja kõikjal tööliiskosolekute poolt vastuvõetud nõudmistele.

On täiesti loomulik, et Rahvavalitsus deklaratsioonis avaldatud põhimõtete elluviimisel ei saanud lootma jääda vanale fašistlikule riigiparaadile. Marksistlikuks põhitõeks on, et tööliklass ei saa lihtsalt vallutada valmis riigimasinat ja lasta teda käiku omaenese eesmärkideks, vaid et iga tõelise rahvarevolutsiooni ülesandeks on vana bürokraatlik-sõjalise riigimasina lõhkumine ja uue loomine. Seejuures mõistetakse riigimasina lõhkumise all mitte ainult muu-

¹² «Rahva Hääl», nr. 2, 22. 06. 1940.

datusi riigi mehhanismi struktuuris, vaid ka töötava rahva hulgest pärinevate või tema huve teenivate inimeste rakendamist juhtivatel kohtadel riigiaparaadis, riigiaparaadi poolt täidetavate ülesannete-funktsioonide klassiolemuse muutmist (kodanluse huvide kaitsmise asemel töörahva huvide elluviimine) ja nende funktsioonide elluviimise meetodi muutmist.

Fašistliku riigiaparaadi lõhkumine ning uue, tööliste ja kõigi töötajate huvisid kaitsva riigiaparaadi loomine algas kohe teisel päeval peale Rahvavalitsuse ametisse astumist.

Esmane tähtsus oli sealjuures sõjaväe kui kodanliku riigi peamiste funktsioonide — siseriigiliselt ekspuateritavate mahasurumise, välisriigiliselt agressiooni teostamise vahendi ümberkujundamisel. Juba 22. juunil vabastati ametist ja tegelikust sõjaväeteenistusest senise fašistliku režiimi «teine pea», sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner ja nimefati ametisse uus sõjavägede juhataja.¹³ Veel samal päeval avaldas uus sõjavägede juhataja käskkirja, milles kutsus sõjaväge korda pidama, õppust jätkama ja koostööd ning sõbralikke vahekordi arendama Nõukogude Liidu sõjaväelastega.¹⁴ Et sõjavägi oma suures enamikus koosnes töötava rahva poegadest ja ainult reaktsioonilise ohvitserkonna abil oli rakendatud fašistliku valitsuse teenistusse, siis tuli ta vabastada selle ohvitserkonna poliitilise mõju alt. See toimus ühelt poolt varakatest klassidest pärinevate ja marurahvuslikult meeletatud ohvitseride vabastamise abil sõjaväeteenistusest, teiselt poolt aga laiaulatusliku poliitilise selgitustöö organiseerimise teel. Esimesel päeval teostati seda kommunistide poolt juhitava Informatsioonikeskuse kaudu.¹⁵ 5. juulil ilmus «Sõjaväes ja Sõjaministeeriumis poliitiliste juhtide ametikohtade asutamise seadlus».¹⁶ Vastavalt seadlusele oli poliitiliste juhtide ülesandeks organiseerida armee isikulise koosseisu hulgas poliitilist ning kultuurilist selgitus- ja kasvatustööd. Sõjaväe poliitilise peajuhi kohale määrati kommunist ja ka poliitiliste juhtide kaader komplekteeriti kommunistidest ning parteitutest bolševikest. Revolutsiooniliste sündmuste arenedes tekkisid juulikuu algupäeval mitmel pool sõjaväeüksustes eesrindlike sõdurite algatusel sõdurite komiteed. 13. juulil ilmus «Väeosade komiteede seadlus»¹⁷ millega sõjaväelaste komiteed loodi kõikjal kogu armees. Nende komiteede peamiseks ülesandeks oli jällegi sõjaväelaste poliitilisele ja kultuurilisele selgitus- ning kasvatustööle kaasaaitamine. Sõjaväge kasvatati nägema töörahva poolt peetavas võitluses võitlust kogu rahva parema tuleviku eest, nägema Nõukogude Liidus mitte vaenlast, nii nagu seda seni kodanluse poolt oli püütud kujutada, vaid liitlast, kes vastastikuse abistamise pakti alusel tahab mõjukalt kaasa aidata eesti

¹³ RT 1940, 55, 499.

¹⁴ «Rahva Hää!» nr. 3, 25. 06. 1940.

¹⁵ ENSV ORKA F-31; N-2; A-956; lk. 10.

¹⁶ RT 1940, 63, 592.

¹⁷ RT 1940, 67, 648.

rahva vabaks arenguks, kaitstes teda igasuguste kallaletungide eest fašistliku agressori poolt. Tehtud ümberkorralduste ja poliitilise selgitustöö tulemusena muutus armee iga päevaga ikka kindlamalt revolutsiooni relvas.

Paralleelselt sõjaväega oli teiseks suuremaks kodanliku diktatuuri tööriistaks eksploateeritavate mahasurumisel olnud relvastatud organisatsioon Kaitseliit. See kodanliku riigi relvastatud tugi, kuhu kuulus umbes 43 000 meest, saadeti 28. juunil laiali,¹⁸ kusjuures organisatsiooni liikmetelt relvad ära korjati. Kogu Kaitseliidu kinnis- ja vallasvara läks üle riigile. Temale määratud suured toetussummad, nn. seltskondlikud summad, anti Sotsiaalministeeriumi käsutusse kultuuri- ja hoolekandeesutustele toetusteks. Koos Kaitseliiduga likvideeriti ka tema juhtimisel töötanud fašistlik naiste organisatsioon Naiskodukaitse ja noorte organisatsioonid Noorkotkad ja Kodutütred.

28. juunil saadeti sisekaitse ülema otsusega laiali ka fašistliku diktatuuri aegne valitsev ainupartei Isamaaliit ning terve rida teisi tagurlikke ning valgekaartlikke organisatsioone, nagu Eesti Rahvuslaste klubid ja nende klubide liit, Vene Vigastatud Sõjameeste-Emigrantide Ühing, Tallinna Ukraina Kodanike Klubi, Eestis asuvate Ukraina Emigrantide Raada jne.¹⁹

Likvideerimisele läksid ka kõik fašistliku valitsuse poolt loodud fašistlikud korporatsioonid — kojad — eesotsas sotsiaaldemokraatide juhtimisel tegutsenud Tööliskojaga.²⁰

Bürokraatlik-tsentralistlikus valitsemisaparaadis toimus ülalt kuni alla selle puhastamine kodanlik-fašistlikest elementidest. Juba 22. juuni keskpäevaks olid kõik ministeeriumid uute ministrite poolt üle võetud ja algas nende töö ümberkorraldamine.²¹ Kaader, kes ei sobinud või ei tahtnud ausalt rahvast teenida, vabastati. Et rahvavaenulike elementide poolt hakati sel puhul levitama kuri-tahtlikke kuuldusi, nagu kuuluksid kõik, ka väikesepalgalised riigiametnikud vallandamisele, siis ilmus 2. juuli «Rahva Hääles» juhtkiri «Riikliku aparaadi puhastamine», milles teatati: «Sahkerdajad, altkäemaksuvõtjad, mittetöötavad söödikud aparaadist välja. Ausaid ametnikke ei puudutata.»²² Järgneval päeval toimus Tallinnas ülelinnaline riigiteenijate koosolek, kus jällegi selgitati riigiaparaadi edasise puhastamise vajalikkust, riigiaparaadi töö lihtsustamise vajalikkust, ning kutsuti kõiki ausaid ametnikke selleks igati kaasa aitama.

Eriti ulatuslikud vallandamised leidsid aset Siseministeeriumis ja poliitilise politsei aparaadis, kus väheste eranditega kogu vana juhtiv kaader juuni- ja juulikuu jooksul vabastati.²³ Vabanenud

¹⁸ RT 1940, 55, 498.

¹⁹ «Rahva Hääle» nr. 10, 2. 07. 1940.

²⁰ RT 1940, 67, 645; RT 1940, 69, 676; RT 1940, 70, 680; RT 1940, 73, 725.

²¹ «Rahva Hääle» nr. 2, 22. 06. 1940.

²² «Rahva Hääle» nr. 10, 2. 07. 1940.

²³ Vt. juuni- ja juulikuu Riigi Teatajad.

juhtivatele kohtadele rakendati aktiivseid revolutsioonilisi võitlejaid tööliste, töötava talurahva ja progressiivse intelligentsi hulgast.

Ka kohalike omavalitsuste eesotsas seisnud, fašistliku režiimi poolt määratud isikud asendati kõikjal uutega, töötava rahva huvide eest võitlejatega.

Paralleelselt kodanliku riigiaparaadi peamiste osade lõhkumise ja toimuse juuni-juuli perioodil ka ulatuslik töörahva esindusorganite loomine, laiendamine ja kindlustamine.

Fašistliku valitsuse kukutamise ja 21. juunil 1940. a. algas Eestimaa Kommunistliku Partei töös uus periood. Põrandaalune võitlusperiood asendus mitte vähem vastustusriikka töörahva riikliku juhtimise suunamisega. Ühiskonna riikliku juhtimise suunamine Kommunistliku Partei poolt laienes, süvenes ja tugevnes päev-päevalt. Juba 28. juunil ilmus ajalehtedes EKP (III Kommunistliku Internatsionaali sektsiooni) Keskkomitee teadaanne «Kõigile Eesti maa Kommunistliku Partei kohalikele komiteedele»²⁴, milles kutsuti kõikidest kohapealsetest komiteedest esindajad Keskkomiteesse juhtnõõride saamiseks. Täites Keskkomitee direktiive asusid kohalikud parteikomiteed järk-järgult ikka sügavamalt kogu kohaliku elu juhtimisele. Toimus partei ridade tugevdamine, milleks viidi läbi partei liikmete üldine registreerimine ja võeti vastu uusi liikmeid revolutsioonile ustavate võitlejate hulgast.²⁵

Koos EKP formaalse legaliseerimisega, mis sisekaitse ülema otsuse näol toimus 4. juulil, tühistati ka ajalehe «Kommunist» sulgemise otsus ja pärast rida aastaid põranda all ilmumist trükiti 4. juulil 1940 EKP Keskkomitee häälekandja esimene legaalne number.²⁶ Sel puhul saabus töötajatelt loendamatu tervitusi EK Parteile ja tema häälekandjale. «Kõikumatu järjekindlusega, üle iga suguste takistuste, läbi raskete pingutuste põranda all, üle võlla, läbi vangimajade lukustatud uste ja trellitatud akende on tööpartei kandnud töörahva võitluslippu. Vähe sellest, ehkki näiliselt väikese arvuline, on kompartei alaliselt juhtinud tööliklassi, töötavat talurahvast ja töötavat intelligentsi, olles sidemes kõige laiemate rahvahulkadega, mida ka kujukalt näitas 21. juuni demonstratsioon. Kuid võitlus ei ole lõppenud, võitlus seisab ees. Tugevamini kui iialgi enne, peab kompartei koondama read, et juhtida võitlust, et teostada töötava rahva ammuigatsetud ideaalid, et hävitada inimese kurnamine teise inimese poolt,»²⁷ kirjutasid oma tervituses Eesti Ametiühingute Keskliitu kuuluvad töölisorganisatsioonid.

Ühiskondlikuks massiorganisatsiooniks, mille kaudu kommu-

²⁴ «Rahva Hää!» nr. 6, 28. 06. 1940.

²⁵ Vt. «Kommunist» nr. 16, 19. 07. 1940.

²⁶ Faktiliselt tegutses EKP legaalselt alates 21. juunist 1940. a., ning väärib on «Eesti NSV ajaloo» maketi käsitus, kus, lähtudes formaal-juriidilisest, mitte aga tegelikust olukorrast, märgitakse EKP legaalse tegevuse alguseks 4. juuli. (Vt. lk. 490.)

²⁷ «Kommunist» nr. 2, 5. 07. 1940.

nistlik partei mobiliseeris kõige laiemaid töötajate hulki nii linnas kui ka maal, olid ametiühingud. Juba 22. juunil toimus ametiühingute esindajate nõupidamine, kus senisest nn. Töölisühingute Keskliidu juhatusest kõrvaldati töölisliikumise provokaatorid, kes olid fašistliku siseministri poolt sinna 1936. a. määratud, ja moodustati uus juhatuse, kus juhtiv osa kuulus kommunistidele. Uue juhatuse poolt likvideeriti ametiühingutesse fašistlikul perioodil sisseviidud direktorite diktaatorliku võimu põhimõte ja taastati ametiühingu liikmeskonna kui kollektiivi õigused.²⁸ Töölisühingute Keskliit nimetati juulikuu algul ümber Ametiühingute Keskliiduks, nagu oli olnud nimetus enne valitud juhatuse tagandamist fašistliku režiimi poolt 1936. a. Tööliskonna organiseerimise ning tema poliitilise kasvatamise kõrval tegelesid ametiühingud sellel perioodil eriti aktiivselt kõigi töötajate tööolude parandamise ja organiseeritud palgavõitluse küsimustega. Nimelt tegid kapitalistid mitmel pool katset majanduslike järeleandmistega nn. «valuraha» abil panna töölisi loobuma esitatud poliitilistest nõudmistest. Nii näiteks pakkusid Balti Puuvillavabriku peremehed tööliste vabriku ülejääkidest 12 miljonit senti tingimusele, et loobutaks muudest nõudmistest. Raha võeti vastu, kuid ametiühingu juhtimisel otsustati kindlaks jääda oma nõudmistele — «käitis puhastada rahvavaenulikest elementidest».²⁹ Kogu palgavõitluse koordineerimiseks anti valitsuse poolt 17. juulil «Töötülide lahendamise seadus»³⁰, mis ei kaitsenud mitte peremeest, nagu kodanluse võimu aegsed tööseadused, vaid töölisi. Ametiühingute juhtimisel läbiviidud organiseeritud palgavõitluse tulemusena saavutasid töötajad kõikjal palgaolude ja töötingimuste parandamise ja administratsiooni puhastamise tööliste vaenulikest elementidest.

Nähes, et ametiühingud on jälle kujunenud tõelisteks töörahva organisatsioonideks, astusid kümned tuhanded töötajad ametiühingute liikmeteks. Kõikjal üle maa avati kodanluse võimupäevil suletud vanu ja ka uusi ametiühinguid ning organiseeriti ametiühingute maakonnakeskusi. Juba juuli keskel ületas kommunistliku partei juhtimisel töötavate ametiühingute liikmete arv rohkem kui kahekordselt fašistliku diktatuuri perioodil kutseühingutesse organiseeritud tööliste arvu.³¹ See oli elavaks tunnistuseks kommunistliku partei juhtimisel organiseeritud proletariaadi ja töötavate masside liidu tugevnemisest ja tema suurest ulatusest.

Kommunistliku partei juhtimisel loodi ka ülemaaline töörahva relvastatud organisatsioon — Rahva Omakaitse (RO).³² Rahva Omakaitse oli see, kes juba 21. juunil võttis üle korrapidamise nii valitsuse hoonetes kui ka teistel tähtsamatel objektidel. Esimestel päevadel oli RO iseseisvaks organisatsiooniks, alludes RO üld-

²⁸ «Rahva Hääle» nr. 9, 1. 07. 1940.

²⁹ «Rahva Hääle» nr. 11, 3. 07. 1940.

³⁰ RT 1940, 70 683.

³¹ «Rahva Hääle» nr. 20, 12. 07. 1940.

³² Sealsamas.

juhile, kusjuures kohalike organite tegevust juhtisid kolmeliikmelised komisjonid.³³ 5. juulil ilmus Rahva Omakaitse korraldamise seadus, milles teatati, et Rahva Omakaitse on riiklike ülesannetega vabatahtlik töörahva relvastatud organisatsioon, mille kogu tegevus oli allutatud siseministrile.³⁴ Revolutsiooni käigus oli Rahva Omakaitse ülisuuri teeneid, eriti võitluses kontrrevolutsiooniliste elementidega.

Eriti tähtsaks sammuks fašistliku riigiaparaadi lõhkumisel juuni-juuli perioodil oli vana fašistliku parlamendi — Riigikogu laialisaatmine ja uue rahvaesinduse moodustamine.

Täites töötava rahva nõudmist, andis valitsus 5. juulil korralduse, millega rahvaesinduse — Riigivolikogu valimised määrati 14.—15. juulile 1940. a.³⁵ Sama korraldusega teatati, et valimised toimuvad senise Riigivolikogu valimiste seaduse (RT 1937, 71, 59) järgi, kusjuures aga sellesse valimisseadusse tehti rida väga olulisi muudatusi. Nii näiteks Valimiste Peakomitee (oli valimisi juhtivaks ja järelevalve organiks), mis varemalt koosnes kuuest ametikohtade järgi komplekteeritavast fašistliku riigiaparaadi ametnikust (§ 13), asendati nüüd valitsuse poolt määratava töörahva esindajaist koosseisuga. Tühistati senikehtinud kord, mis nägi ette, et valimisringkonnas ühe kandidaadi esitamisel valimisi ei toimu ning et sel puhul valimiste peakomitee tunnistab esitatud kandidaadi automaatselt valituks (§§ 40, 71). Muudeti ära varemalt valijail nõutud üheaastane elukoha tsensus (§ 22). Lühendati kandidaatide esitamise tähtaega 28 päevalt 5 päevale ja vähendati esitamiskirjal nõutavate allkirjade arvu 150-lt 50-le (§ 31). Kaotati nn. nimelised tunnistused, mis fašistliku valitsuse ajal toimunud hääletamisel «arvepidamiseks» olid sisse seatud (§ 59). Andes paljud valimiste Peakomitee ülesanded ringkonnakomiteede pädevusse, vähendati tunduvalt senist valimiste bürokraatlikku tsentraliseeritust ja lähendati nende läbiviimine laiematele rahvahulkadele. Kõigi nende muudatustega anti vanale vormile — valimisseadusele — tegelikult uus sisu: demokraatia töötavale rahvale. Kodanluse katsetele, kes lootis, et tegemist on demokraatiaga «üldse» ja tahtis seda kasutada oma huvides, esitades peaaegu kõigis ringkondades ka omad saadikukandidaadid, tehti otsustavalt lõpp. 9. juulil andis valitsus täiendava korralduse Riigivolikogu valimiste kohta, milles öeldi: «Et vältida Riigivolikogu valimiste kasutamist Eesti Vabariigile ja Eesti rahvale kahjulikkude eesmärkide huvides, tuleb kandidaatide esitamiskirjade esitajail esitada ringkondade-komiteedele hiljemalt 10. juuliks 1940 kell 14 vastava kandidaadi valimisplatvorm. Valimisplatvormi mitteesitamisel tühistatakse vastava kandidaadi esitamiskiri ringkondade komiteede poolt.»³⁶ Et kodanlike kandidaatide poolt esitatavad valimis-

³³ Vt. «Rahva Hääle» nr. 6, 28. 06. 1940.

³⁴ Vt. RT 1940, 62, 583.

³⁵ RT 1940, 60, 566.

³⁶ ENSV ORKA F-31; N-2; A-958 (lk. 2).

platvormid olid kas äärmiselt laialivalguvad või ei suutnud kandidaadid tõestada oma puhtust töörahvavaenulikust tegevusest, siis selle täiendava korralduse alusel tühistati praktiliselt kõikide töörahva vaenlaste — isamaaliitlastest kuni «demokraatlikku opositsiooni» kuulunud kodanlike kandidaatide esitamiskirjad.³⁷

Rahvavalitsuse nende valimisalaste korralduste näol on meil kõige selgemal kujul tegemist revolutsioonilise seadusandlusega, mis rajanes töörahva revolutsioonilisele tahtele ja oli suunatud ekspuataatorite mahasurumisele, ning mis siis, kui vana vorm — põhiseadus, valimisseadus jäid takistuseks, need kõrvale jättis.

Valimiste läbiviimisel organiseerus töötav rahvas kommunistliku partei juhtimisel Eesti Töötava Rahva Liidu nimelisse valimisblokki. Selgitades, kes kuulub sellesse blokki, kirjutas «Kommunist»: «Linna tööline, käsitööline, ametnik, väikeomanik, haritlane, kooliõpetaja peab vennalikult käe sirutama maainimesele, töötavale talunikule, maatamehele, metsatöölisele, maakooliõpetajale, vallasekretärile, popsile, kalamehele ja siis ühes minema, ühes minema o m a r õ h u j a v a s t u.»³⁸ See oli kommunistliku partei juhtimisel tegutsev kõige laialdasemate töötajate kihtide blokk ekspuateerijate vastu. Nii näeme meie siin selgesti, et tööliklass, olles revolutsiooni hegemooniks, oli liidus linna ja maa töötavate ja ekspuateeritavate massidega. Revolutsioon oli suunatud kõigi ekspuateerijate vastu, kandes seega mitte ainult fašismivastast, vaid selgelt kapitalismivastast iseloomu. Nii on meil siis klassijõudude paigutuselt ja eesmärkidelt tegemist sotsialistliku revolutsiooniga. See, et revolutsiooni käigus lahendati ka rida kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülesandeid, ei muuda tema sotsialistlikku iseloomu.

Kodanlus tegi katset seda töötava rahva liitu lõhkuda. Eriti püüdis ta taguda kiilu töölise ja töötava talupoja vahele, levitades sel eesmärgil maal igasuguseid kuritahtlikke kuulujutte, muuhulgas ka, nagu tahaksid kommunistid külas kohe sunniviisil kolhoose tegema hakata. Need kodanluse katsed ei saavutanud aga edu. Teolt tabatud kuulujuttude levitajaid karistati karmilt. Dokumentaalse materjali abil, mis kogu riigiaparaadi ülemineku tõttu Rahvavalitsusele sai kättesaadavaks, toodi avalikkuse ette, kuidas just fašistlik kodanlus kogu oma riigivalitsemise-aegses tegevuses ei lähtunud mitte töötava talupoja huvidest, vaid tema arvel isikliku kauka täitmise huvidest, põlgamata seejuures töötavate rahva kihtide ekspuateerimise kõrval ka rahva raha otsest vargust riigikassast.

Juba valimiseelne periood näitas, et Töötava Rahva Liidule kuulub rahva suur poolehoid. Iga päev teatasid kümned uued ühiskondlikud organisatsioonid ja töörahva koosolekud, et nad ühinevad Töötava Rahva Liidu valimisblokkiga.

³⁷ «Kommunist» nr. 9, 12. 07. 1940.

³⁸ «Kommunist» nr. 4, 7. 07. 1940.

Valimised toimusid ettenähtud ajal (14.—15. juulil) ning seni-
nägemata aktiivsusega. Valimistest võttis osa 84,1% hääleõiguslike
kodanike üldarvust ja nendest hääletas Töötava Rahva Liidu
kandidaatide poolt 92,8% (548 631 häält).³⁹ (Võrdluseks olgu
meelde tuletatud, et 1938. a. toimunud «valimistel» suutis fašistlik
suurkodanlus koguda vaid 209 000 häält.) Kõigis 80-s valimisring-
konnas osutusid Riigivolikogusse valituks Eesti Töötava Rahva
Liidu kandidaadid.⁴⁰

See oli kommunistliku partei poolt juhitava töötava rahva hiil-
gav võit. See võit valimistel, mille tulemusena kõrgemas riigi-
võimuorganis — Riigivolikogus — valdava enamuse moodustasid
töötava rahva esindajad, oli määratu tähtsusega sündmuseks revol-
utsiooni arengu teel. Tähistades olulist etappi töötava rahva poliitilise
võimu kindlustamisel rajas see ühtlasi kindla aluse sotsia-
listliku revolutsiooni edasisele arengule.

Rahvavalitsus pööras juuni-juuli perioodil erilist tähelepanu ka
töötajate materiaalse olukorra parandamisele.

Rahvavalitsuse poolt viidi läbi kõiki töötajaid haaravad ulatus-
likud sotsiaalreformid, laiendati haiguskindlustust, eriti hoolitseti
töötavate emade ja väikeste laste eest («Hoolekande seaduse muut-
mise seadus» 17.07 1940).⁴¹ Jõuka rahva suvikuurordid muudeti
töötava rahva puhkekodudeks ning sanatooriumideks. Tööliste kor-
teriolude parandamise eesmärgil määrati 4 miljonit krooni uute
tööliselamute ehitamiseks jne.⁴² Pöörates erilist tähelepanu töötava
talurahva olukorra parandamisele andis Rahvavalitsus sel eesmär-
gil terve rea dekreete ja otsuseid. 12. juulil ilmus «Sööti jäetud
maaomandite võõrandamise seadus»,⁴³ mille alusel kuulusid sund-
võõrandamisele riigi omandiks kõik maaomandid, mis olid sööti
jäetud või sedavõrd puudulikult majandatud, et nende jätmise
seniste omanike kätte osutus rahvamajanduslikult kahjulikuks.
Sundvõõrandamisele tulnud maid anti esmajärjekorras nendele, kes
olid rahvusvaheliste lepingute täitmisest või riigikaitse vajadus-
test tingitult lahkunud oma senistest majapidamistest, kui ka
juurdelõigeteks väikemaapidamistele ja uute majapidamiste loomi-
seks. Oma elukohtadest evakueeritavatele määrati 3,2 milj. kr. toet-
ust. Küla poolproletaarlastele — riigimõisate põllutööliste hakati
maksma lasteabiraha ja uudismaade asunikkuudele anti 45 000 kr.
preemiateks. Kehvtalurahva sõjaväeteenistuses olevatele poegadele
anti kuuajaline puhkus, et nad saaksid kodus aidata põllutööd
teha.⁴⁴ See seadus, andes maad ja igal muul viisil toetust tööta-
vale talurahvale, oli suunatud kulakluse võimaliku sabotaaži vastu,
pannes teda tahes tahtmata vilja külvama ja oma maad korralikult

³⁹ «Kommunist» nr. 15, 19. 07. 1940.

⁴⁰ Kodanliku Eesti fašistlikus põhiseaduses ettenähtud Riigikogu teine koda Riiginõukogu moodustamisele ei tulnud.

⁴¹ RT 1940, 70, 684.

⁴² Vt. «Rahva Hääl» nr. 10, 2. 07. 1940, nr. 14, 6. 07. 1940.

⁴³ RT 1940, 67, 646.

⁴⁴ «Rahva Hääl» nr. 22. 14. 07. 1940.

harima, sest vastasel korral kuulutati talu seaduse alusel vedelvorsti taluks ja sundvõõrandati.

19. juulil anti «Põllupidajate ja kalurite võlgade korraldamise muutmise seadus»,⁴⁵ millega kergendati just töötava talupoja turjal lasuvat võlakoorimat ning päästeti nende talud seni ähvardanud oksjonihäämri alt.

Rahvavalitsus teostas ka linnakodanluse majanduslikku piiramist, mis sellel perioodil avaldus peaausjalikult kontrolli teostamises kapitalistide tegevuse üle tootmise ja vahetamise protsessis. Et ilmnas majandusliku sabotaaži katseid kapitalistide poolt, andis majandusminister juulikuul algul toor- ja tarbeainete müügi ja hindade korraldamise määruse. Määrusega kohustati kõiki asutusi ja ettevõtteid viima hinnad 15. juuni tasemele ja keelati kõrvaldada müügilt või varjata toor- ja tarbeaineid ning kuritahtlikult vähendada toodangu väljalaset. Määruse rikkujaid karistati karmilt. Nii näiteks määrati A/S «Globuse» direktorile liiga kõrgete hindade võtmise eest 39 000 kr. rahatrahvi.⁴⁶ Valitsuse kontrolli kehtimapanek, mis tegi lõpu senisele töötava rahva elukalliduse tõusule, oli raskeks hoobiks kodanlusele, kes pideva hindade üleskrüvimise abil püüdis teostada riigielu majanduslikku sabotaaži.

Et vältida erakapitalide kuritahtlikku kõrvaldamist nende omanike poolt, moodustas valitsus juba 9. juulil välisvaluuta operatsioonide kontrollimiseks erikomisjoni, mille ülesandeks oli takistada kapitalide väljavoolamist välismaale. 18. juulil anti «Krediitasutiste seaduse täiendamise seadus»⁴⁷ ja «Väärtpaberite käibe korraldamise seadus»⁴⁸. Vastavalt nendele seadustele tuli kõik väärtpaberid majandusministeeriumis registreerida. Tehingud väärtpaberitega võisid toimuda nüüdsest peale vaid Majandusministeeriumi sellekohase loaga. Toimingud väärtpaberitega, mis ei olnud riigi huvides või olid teostatud varade kõrvaltoimetamise eesmärgil, tühistati tagasiulatuva jõuga 21. juunist. Majandusministri otsusega pandi (18. juulil) kehtima moratorium, mis lubas ühe isiku kohta pangatehinguid vaid 100 kr. ulatuses kuus. Piiramata jäid ainult pangatehingud töötasudeks ja toorainete muretsemiseks. Kohalikud ametiühinguorganisatsioonid teostasid kontrolli selle üle, et kapitalistid ei omastaks raha otse ettevõtte või kaupluse kassast. Nende sammudega kärbiti kapitalistide majanduslikku võimu sellel perioodil juba tunduvalt. Nad ei olnud enam oma kapitalide ja tootmis- ning vahetusprotsesside peremehed ega saanud enam ekspluateerimisest saadavaid sissetulekuid omastada. Niisuguse töölikontrolli sisseseadmine oli esimeseks sammuks kodanluse majandusliku võimu murdmise teel; mis põhiliselt teostati Riigivolikogu juulideklaratsioonide alusel.

Sisepoliitika kõrval täitis Rahvavalitsus deklaratsioonis antud

⁴⁵ RT 1940, 73, 726.

⁴⁶ «Rahva Hääli» nr. 13, 5. 07. 1940.

⁴⁷ RT 1940, 69, 677.

⁴⁸ RT 1940, 69, 678.

lubadused ka välispoliitilistes küsimustes. Ta tühistas 29. juunil Kaitseliidu lepingu Lätiga, samuti ka liidu korraldamise lepingu Lätiga ja Eesti—Läti—Leedu üksmeelse töö lepingu, demonstreerides sellega täielikku loobumist fašistliku valitsuse Nõukogudevastase Balti Liidu orientatsioonist.⁴⁹ Samal ajal tihendati sõprus-sidemeid Nõukogude Liiduga. 5. juulil toimus Eesti—Nõukogude Liidu Ühingu koosolek, kus senine juhatus asendati uuega ja ühing nimetati ümber Eesti—Nõukogude Liidu Sõprusühinguks.⁵⁰ Juulikuu algul nimetas valitsus delegatsiooni majanduslike läbi-rääkimiste pidamiseks Moskvas.⁵¹ Tänu Nõukogude valitsuse vastu-tulelikkusele leidsid Rahvalitsuse poolt püstitatud küsimused seal kiiret lahendamist. Tulemuseks oli kaubakäibe mitmekordistumine Nõukogude Liiduga juba järgnenud nädalate jooksul.⁵² Ulatuslike kaubanduslike suhete loomine Nõukogude Liiduga, andes veelkord-selt tunnistust sellest, et kaubakäibe piiratud ulatus kodanlike valitsuste ajal ei olnud tingitud mitte võimaluste, vaid tahte puu-dumisest kontaktiks ja koostööks, on määratu tähtsaks teguriks revolutsiooni käigule Eestis. Nende suhete loomine hoidis ära Eesti majanduse kokkuvarisemise saabumise, mida lääne orientatsiooni hoidev fašistlik valitsus juba maikuus paratamatuks pidas, ning kindlustas seni tööpuuduse tondist hirmutatud töölisi küllaldaselt nii töö kui ka leivaga. Eriti aga päästis see majanduslike suhete loomine sotsialistliku revolutsiooni Eestis imperialistlike suurrii-kide väliskaubandusliku sabotaaži rasketest tagajärgedest, mille vastu väikese Eesti igati sõltuval rahvamajandusel oluks ilma Nõukogude Liidu abistava käeta üksinda võimatu võidelda. Siin avaldus järjekordselt erilise selgusega Nõukogude Liidu kui esi-mese sotsialismimaa määratu suur abistav osa sotsialistliku revo-lutsiooni arengule teistes maades.

Nii näeme siis, et Rahvalitsus, olles saanud võimule töötava rahva revolutsioonilise väljaastumise tulemusel ning olles moodus-tatud kommunistliku partei juhtimisel, toetus kogu oma tegevuses juuni-juuli perioodil töötavatele ja ekspluateeritavatele massidele, piirates samal ajal kodanluse tegevust nii poliitiliselt kui ka majan-duslikult. Määravaks jõuks selle perioodi sündmuste arengus oii töötav rahvas, keda juhtis kommunistlik partei. Töötav rahvas oli see, kes alates 21. juunist korduvate revolutsiooniliste väljaastu-miste ning nõudmistega määras riigiaparaadi tegevuse suuna. Vastavalt ikka uute juhtivate positsioonide saavutamisele uues riigiaparaadis kindlustus järk-järgult kommunistliku partei poolne ainujuhtimine.⁵³ Rahvaesinduse valimiste läbiviimine kommunistliku partei ainujuhtimisel 14.—15. juulil ja partei otsus-

⁴⁹ Vt. RT 1940. a. juunis.

⁵⁰ «Rahva Hääli» nr. 14, 06. 07. 1940.

⁵¹ ENSV ORKA F-31; N-2, A-957 (lk. 32).

⁵² ENSV ORKA F-957; N-1; A-767 (lk. 184).

⁵³ Kõik kodanlikud parteid olid juuni-juuli perioodil keelatud ja kommu-nistlik partei oli ainuke legaalne poliitiline partei.

tav võit nendel valimistel oli tähtsaks sammuks kommunistliku partei poolse ainujuhtimise kindlustamisel. Nõukogude võimu väljakuulutamise Riigivolikogu esimesel istungil 21. juulil 1940 oli kokkuvõtteks töörahva poliitilise võimu kogu eelnevale arengule ja ei tähendanud mitte alles nüüd võimu üleminekut töölisklassi kätte, nii nagu seda püüab kujutada S. Zabrodskaja.⁵⁴

Et võimu ülevõtmine kodanluselt ja töörahva võimu kindlustamine juuni-juuli perioodil toimus ilma verise kodusõjata, ei tähenda mitte seda, et kodanlus vabatahtlikult riigivõimust loobus. Välisabi ärajäämine 1940. a. suvel tegi kodanlusele mõtteuks alustada kodusõda, igal muul viisil osutas fašistlik suurkodanlus aga ägedat vastupanu. Kommunistlikul parteil võimaldas tekkinud olukord kasutada taktikat, mille abil juuni-juuli perioodi jooksul hoiti ära teatava osa kodanluse aktiivne vastupanu ja tugevdati töötava rahva liitu. Samal ajal on täiesti selge, et sotsialistlik revolutsioon Eestis arenes juuni-juuli perioodil nii kiiresti ja ulatuslikult just sellepärast, et kehtiv riigivõim oli aigusest peale proletaarne demokraatia, ekspluateeritava enamiku demokraatia, mis rajanes ekspluateeritava vähemiku õiguste piiramisel ja oli suunatud selle vähemiku vastu, milline asjaolu tuli eriti selgelt esile Riigivolikogu valimistel, mitte aga demokraatia kõigile, nagu seda väidab S. Zabrodskaja oma brošüüris.⁵⁵

Kodanlike elementide säilimine riigiaparaadi üksikutes osades ei muuda selle perioodi riigivõimu klassiiseloому, sest need riigiaparaadis esinenud kodanlikud elemendid ei olnud tekkinud olukorras enam tooniandjateks. Kõige ilmekamalt tuli see esile presidendi nimetuse ja koha formaalses säilitamises isegi kuni 23. juulini, kuigi temalt reaalne võim võeti ära juba 21. juunil. Ei tule ju ometi kellelegi meelde kinnitada, et president 21. juunil nõus oli poliitiliste vangide — kommunistide vabastamisega või kommunistliku partei avaliku tegevusega, kelle liikmeid ta seni igal võimalikul juhul oli hävitanud; või et president nõus oli tema enese poolt väljatöötatud fašistlikule põhiseadusele vasturääkivate, töötava rahva huvidele vastavate otsustega.

Mis puutub selle perioodi seadusandlusesse, siis ka sellistel juhtudel, kui kasutati kodanluse poolt väljatöötatud paragrahvi teksti, ei olnud siin tegemist ometi mitte tegudega «seaduse piires», vaid vastupidi, karmi, seni tööliste vastu kasutatud kodanlikku seadust kasutati nüüd töötajate huvides ekspluateerijate eneste vastu. Kus aga osutus tarvilikuks, seal, nagu nägime, anti uued, revolutsioonilised seadused, mis ei rajanenud ei senikehtinud põhiseadusel ega ka seadusandlusel, vaid olid tuletatud revolutsioonilisest vaja-

⁵⁴ Vt. S. Zabrodskaja, EKP fašistliku diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu taastamise ajajärgul, Tallinn 1954.

⁵⁵ Kõige selle juures on samuti vääri juunis-juulis aset leidnud nõukogude võimu taastamise protsessi nimetada parlamentaarseks teeks, nii nagu seda teeb «Eesti NSV ajaloo» makett (lk. 493)

dusest, töötava rahva tahtest. Revolutsioonilise seadusandluse puhul, mis, nagu öeldud, ei põhinenud fašistlikule põhiseadusele, vaid töörahva tahtele, endise ning juuni-juuli perioodil formaalselt säilinud presidendi K. Pätsi allkirja kasutamise, kelle «nimel» need seadused tihti anti, oli vaid revolutsiooni läbiviimise taktika küsimus ja ei midagi muud.⁵⁶

Tänapäeval, kus ajalooliste sündmuste areng on andnud meile Hiina ja rahvademokraatlike riikide näol veel terve rea konkreetseid näiteid kapitalismilt sotsialismile ülemineku teede ja vormide kohta, võime öelda, et igaüks neist tõi midagi uut sellesse küsimusse. On täiesti ebaõige samastada üks tee teisega, eriti aga samastada rahvademokraatia maade esimene arenguetapp sotsialistliku revolutsiooni esimese perioodiga Eestis ja teistes Balti riikides, nagu seda teeb S. Zabrodskaja.⁵⁷ Eraldada Eestis 1940. a. juunisi alanud sotsialistlik revolutsioonist vaevalt kuu aega ja ristida see rahvademokraatlikuks etapiks, samal ajal kui see periood nii ajalooliselt situatsioonilt kui ka sündmuste käigult oluliselt erines rahvademokraatlike riikide arengu alperioodist, on kunstlik ning väär. Täiesti arusaamatuks jääb ka, millised faktid võimaldavad ajalooteaduste kandidaadil K. Laignal⁵⁸ käsitleda juuni-juuli perioodi kui kodanlik-demokraatlikku revolutsiooni ja seda veel isegi 1953. aastal. Pealiskaudset viidet Varese valitsuse koosseisule (millele, nagu teada, Riigivolikogu ka 23. juulil usaldust avaldas ja mis ka edaspidi jäi koosseisult põhiliselt samasuguseks) ei saa võtta tõsise argumendina revolutsioonile üldhinnangu andmisel.

1940. a. juuni—juuli revolutsiooniliste sündmustega asus Eesti töötav rahvas sotsialismi teele. Märkides nõukogude võimu aastatel kõikjal meie rahvamajanduses ja kultuurielus suuri saavutusi, võime täie veendumusega öelda, et need sündmused jäävad säravaks leheküljeks eesti töötava rahva ajaloos. Need on sündmused, mis panid aluse eesti rahva õnnelikule tulevikule, olles ühtlasi veelkordseks näiteks marksismi-leninismi revolutsiooniliste ideede võitmatusest.

Saabunud 1. II 1957.

---

⁵⁶ «Eesti NSV ajaloo» maketi käsitus (lk. 491), kus on öeldud, et Varese valitsus lähtus olemasolevatest seadustest ja üksikjuhtudel taotles presidendilt dekreetide andmist, jätab täiesti väära mulje, nagu oleks Rahvavalitsus piiranud ennast vanade, fašistlike seadustega ning nagu oleks määrav olnud K. Pätsi kui presidendi tahe.

⁵⁷ Vt. brošüür, lk. 27 ja 34.

⁵⁸ Vt. «Tartu Riiklik Ülikool», nr. 22, 19. 06. 1953.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ЭСТОНИИ ЛЕТОМ 1940 ГОДА

Канд. юрид. наук И. Сильдмяэ

Кафедра государственного и административного права

Резюме

В сложившейся летом 1940 года революционной ситуации Коммунистическая партия Эстонии повела рабочий класс Эстонии на восстание с целью свержения буржуазной власти. 21 июня 1940 года во всей стране имели место революционные демонстрации, в результате чего правительство фашистской клики было низложено и к власти пришло созданное под руководством коммунистической партии Народное Правительство во главе с прогрессивным общественным деятелем Иоганнесом Варесом-Барбарусом.

Социалистическая революция в Эстонии началась.

Народное правительство во всей своей деятельности, как во внешнеполитических вопросах, так и в вопросах внутренней политики, в полной мере руководствовалось требованиями, выдвинутыми Коммунистической партией Эстонии. Так как в проведении своей политики Народное правительство не могло рассчитывать на старый фашистский государственный аппарат, оно тотчас же приступило к ломке этого аппарата и к созданию нового, защищающего интересы рабочих и всех трудящихся. Высшее военное командование было заменено новым. В армии были созданы посты политических руководителей, на которые были назначены члены партии и беспартийные коммунисты. 28 июня были распущены вооруженная организация «Кайтселийт», фашистские организации женщин и молодежи, политическая партия «Изамалийт», являвшаяся монопольной партией во время фашистской диктатуры, и целый ряд реакционных, белогвардейских и фашистских организаций и корпораций. В бюрократическом централизованном правительственном аппарате была сверху донизу проведена чистка от буржуазно-фашистских элементов.

Параллельно с ломкой фашистского государственного аппа-

рата происходило создание, расширение и упрочение представительных органов трудящихся. С низложением фашистского правительства 21 июня 1940 года период подпольной борьбы Коммунистической партии Эстонии сменился периодом направления государственного руководства трудящимися. Общественно-массовой организацией, через которую коммунистическая партия мобилизовала широчайшие массы трудящихся города и деревни, были профессиональные союзы, число членов которых уже к середине июля увеличилось больше чем в два раза. Под руководством коммунистической партии была создана вооруженная организация трудящихся — РО, которая уже 21 июня стала нести сторожевую службу на наиболее важных объектах. Эта организация имела особенно большие заслуги в борьбе с контрреволюционными элементами.

Исключительно важным событием в период июня-июля был роспуск фашистского парламента — Государственного Собрания и организация выборов нового народного представительства. В этой связи Народное Правительство издало ряд актов, которые в самом ярком виде представляют собою революционное законодательство, основывающееся на революционной воле народа и направленное на подавление эксплуататоров. Для проведения выборов коммунистическая партия организовала избирательный блок под названием «Союз трудового народа Эстонии», который был блоком широких слоев трудящихся против эксплуататоров. Во всех 80 избирательных округах были избраны кандидаты «Союза трудового народа Эстонии». Эта победа на выборах, в результате которого представители трудового народа получили подавляющее большинство в высшем органе государственной власти — в Государственной Думе, означает существенный шаг вперед на пути укрепления политической власти трудящихся.

В период июня-июля Народное правительство обращало особое внимание и на улучшение материального положения трудящихся, издавая соответствующие законы. В отношении буржуазии оно проводило политику экономического ограничения, которая в данный период выражалась главным образом в осуществлении контроля над деятельностью капиталистов в процессе производства и обмена.

Что касается внешней политики, то Народное Правительство аннулировало все заключенные фашистским правительством международные договоры, направленные против Советского Союза. В то же время оно всемерно укрепляло дружественные связи с Советским Союзом. Установление интенсивных торговых связей с Советским Союзом спасло социалистическую революцию в Эстонии от внешнеторгового саботажа империалистических держав, предотвратило крушение эстонской экономики, наступление которого фашистское правительство уже в мае месяце считало неизбежным.

Таким образом, мы видим, что Народное правительство, при-

шедшее к власти в результате революционного выступления трудящихся и созданное под руководством коммунистической партии, во всей своей деятельности в период июня-июля опиралось на трудящиеся и эксплуатируемые массы, в то же время ограничивая деятельность буржуазии как политически, так и экономически. Определяющей силой в развитии событий этого периода был трудовой народ, который начиная с 21 июня своими неоднократными революционными выступлениями и своими требованиями определял направление деятельности государственного аппарата. По мере завоевания все новых командных позиций в новом государственном аппарате укреплялось неделимое руководство со стороны коммунистической партии. Провозглашение советской власти на первом заседании Государственной Думы 21 июня 1940 года было итогом всего предшествующего развития и упрочения политической власти трудящихся.

WIEDERHERSTELLUNG DER SOWJETMACHT IN ESTLAND IM SOMMER 1940

I. Sildmäe

Zusammenfassung

In der im Sommer 1940 entstandenen revolutionären Situation führte die Kommunistische Partei Estlands die Arbeiterklasse zum offenen Aufstand zwecks Niederwerfung der Staatsmacht der Bourgeoisie. Am 21. Juni 1940 fanden im ganzen Lande revolutionäre Kundgebungen statt, infolge deren die faschistische Clique-Regierung gestürzt wurde und die unter der Leitung der Kommunistischen Partei gebildete Volksregierung mit dem fortschrittlichen Literaten und Arzt Johannes Wares-Barbarus an der Spitze zur Macht kam.

Die sozialistische Revolution hatte in Estland begonnen.

In ihrer Tätigkeit richtete sich die Volksregierung wie in aussen- so auch in innenpolitischen Fragen nach den von der Kommunistischen Partei aufgestellten Forderungen. Da die Volksregierung bei der Durchführung ihrer Politik sich nicht auf den alten bürgerlichen Apparat der Staatsverwaltung verlassen konnte, schritt sie zur Niederreissung des alten Staatsapparats und zum Aufbau eines neuen, der die Interessen der Arbeiter und Werktätigen wahrnehmen würde. Die höchste Heeresleitung wurde durch eine neue ersetzt. Im Heere wurden die Posten der politischen Leiter geschaffen, die mit Parteimitgliedern und parteilosen Bolschewiki besetzt wurden. Am 28. Juni wurden die bewaffnete Organisation «Kaitseliit», die faschistischen Frauen- und Jugendorganisationen, die politische Alleinpartei der Periode der faschistischen Diktatur «Isamaaliit» und eine Reihe anderer reaktionärer, weissgardistischer und faschistischer Organisationen und Korporationen aufgelöst. Im bürokratisch zentralistischen Staatsapparat wurde von oben bis unten eine Säuberung des Personals von bürgerlichen und faschistischen Elementen durchgeführt.

Gleichzeitig mit dem Prozess der Zerstörung des alten Apparats der Staatsmacht erfolgte die allmähliche Schaffung, Erweiterung und Kräftigung der Vertretungsorgane der Werktätigen. Mit

der Niederwerfung der faschistischen Regierung am 21. Juni 1940 wurde die Periode des illegalen Kampfes der Kommunistischen Partei durch die Periode des Lenkens der staatlichen Leitung der Werktätigen abgelöst. Die gesellschaftliche Massenorganisation, durch die die Kommunistische Partei weite Volksmassen sowohl in den Städten, als auch auf dem Lande mobil machte, waren die Gewerkschaften, deren Mitgliederzahl sich schon bis Mitte Juli mehr als verdoppelt hatte. Unter der Leitung der Kommunistischen Partei wurde eine bewaffnete Organisation der Werktätigen — RO (Volks-Selbstschutz) geschaffen, die schon am 21. Juni den Wachdienst an den wichtigsten Stellen übernahm und die mit ihrem Kampf gegen die konterrevolutionären Elemente Anerkennung verdient hat.

Ein besonders wichtiges Ereignis in der Periode von Juni-Juli war die Auflösung des faschistischen Parlaments, der Staatsversammlung, und die Errichtung einer neuen Volksvertretung. In diesem Zusammenhang erliess die Volksregierung eine Reihe von Anordnungen, die, indem sie den revolutionären Willen des Volkes ausdrückten und auf die Unterdrückung der Ausbeuter gerichtet waren, einen wahren Ausfluss der revolutionären Gesetzgebung darstellten.

Zur Durchführung der Wahlen schuf die Kommunistische Partei einen Wahlblock unter dem Namen der «Union des arbeitenden Volkes Estlands», welcher ein Block der breiten Schichten der Werktätigen gegen die Ausbeuter war. In allen 80 Wahlbezirken wurden Kandidaten der Union des arbeitenden Volkes Estlands in die Staatsabgeordnetenversammlung gewählt. Dieser Wahlsieg, infolge dessen die Vertreter des arbeitenden Volkes in dem höchsten Organ der Staatsgewalt eine überwältigende Mehrheit erhielten, bezeichnete einen bedeutenden Schritt vorwärts auf dem Wege der Konsolidierung der politischen Macht der Werktätigen.

In der Periode von Juni-Juli richtete die Volksregierung ihr Augenmerk besonders auf die Verbesserung der wirtschaftlichen Lage der Werktätigen, indem sie eine Reihe von entsprechenden Gesetzen erliess. In bezug auf die Bourgeoisie betrieb die Volksregierung eine Politik der Einschränkung, die in dieser Periode hauptsächlich in der Ausübung der Kontrolle über die Tätigkeit der Bourgeoisie im Produktions- und Umtauschprozess bestand.

In betreff der Aussenpolitik annullierte die Volksregierung alle von der faschistischen Regierung geschlossenen völkerrechtlichen Verträge, die gegen die Sowjetunion gerichtet waren. Gleichzeitig befestigte sie die freundschaftlichen Beziehungen zur Sowjetunion. Die Herstellung von regen Handelsbeziehungen zur Sowjetunion rettete die Revolution in Estland vor der Sabotage der kapitalistischen Grossmächte im Aussenhandel, bewahrte Estlands Wirtschaft vor dem Zusammenbruch, den die faschistische Regierung schon im Mai für unumgänglich gehalten hatte, und beschaffte den Arbeitern Arbeit und Brot.

Also sehen wir, dass die Volksregierung, die infolge der revolutionären Massenkundgebungen der Werktätigen zur Macht gekommen war und unter der Leitung der Kommunistischen Partei formiert worden war, in ihrer Tätigkeit in der Periode von Juni-Juli sich auf die arbeitenden Massen stützte, indem sie gleichzeitig die Handlungsfreiheit der Bourgeoisie sowohl politisch als auch wirtschaftlich allmählich einschränkte.

Die bestimmende Macht in der Entwicklung der Ereignisse dieser Periode war das arbeitende Volk, das von der Kommunistischen Partei geleitet wurde. Es war das arbeitende Volk, das vom 21. Juni an mit seinen revolutionären Demonstrationen und Forderungen die allgemeine Richtung der Tätigkeit des Staatsapparates bestimmt. Je mehr Schlüsselpositionen im neuen Staatsapparat erobert wurden, desto mehr befestigte sich die Alleinleitung des Staates durch die Kommunistische Partei. Der Ausruf der sowjetischen Staatsmacht auf der ersten Sitzung der neuen Staatsabgeordnetenversammlung (21. 07 1940) war das Ergebnis der ganzen vorhergegangenen Entwicklung und Konsolidierung der politischen Macht des arbeitenden Volkes.